

Til forelæsning i Middelalderens Archæologie – for 150 år siden

Af Thomas W. Lassen

I sit bidrag til nordisk arkæologis historie som universitetsfag skriver Olaf Olsens professorkollega C.J. Becker i anledning af Københavns Universitets 500 års jubilæum om fagets etablering ved universitetet (1), og det berettes her hvorledes vor egentlige grundlægger af den forhistoriske arkæologi som selvstændig videnskab, J.J.A. Worsaae i årene 1855-66 beklædte et ekstraordinært docentur for at holde forelæsninger over »De nordiske Oldsager«.

Worsaae (1821-1885) var dengang udnævnt til »Inspecteur over de antiquariske Mindesmærker i Danmark«, herhørende under Kultusministeriet; og han forestod undervisningen sideløbende med sin embedsgerning. Men det blev dog kun for det nævnte korte åremål ved midten af 1800-tallet, at arkæologien var selvstændigt repræsenteret ved universitetet, idet Worsaae, efter C.J. Thomsens død, i 1866 udnævntes til direktør for Oldnordisk Museum og derfor måtte ophøre med sin undervisningsvirksomhed.

Vi skal herefter helt frem til 1930 før der omsider oprettes et lektorat i nordisk arkæologi ved universitetet, og fra 1941 etableres en egen lærestol og et ordinært professorat i Nordisk arkæologi og europæisk forhistorie. Få år efter, i 1949, oprettes en tilsvarende lærestol i Forhistorisk arkæologi ved Aarhus Universitet.

C.J. Beckers fremstilling af arkæologien som univer-

Fig. 1. E. C. Werlauff (1781-1871) portrætteret af Em. Børentzen i 1843. Efter litografi i privateje. Ordensbåndet i knaphullet bærer Werlauff som tegn på, at han i 1841 var blevet kommandør af Dannebrogordenen. Werlauff omfattede sine ordensdekorationer med stor veneration, og gennem et langt liv havde ordenshistorien hans store forkærlighed.

sitetsfag omhandler fyldigt såvel mellemprioroden efter Worsaae som udviklingen helt frem til nutiden.

Hvad der dog her er af særlig interesse er, at der også før Worsaaes undervisningsår fandt undervisning sted i nordisk arkæologi. Arkæologiens udvikling fra slutningen af 1700-tallet og frem til 1800-tallets midte er indgående behandlet af litteraturhistorikeren Carl S. Petersen i bogen »Stenalder – Bronzealder – Jernalder« udgivet 1938, med undertitlen Bidrag til nordisk Arkæologis Litterærhistorie (2).

Kort efter år 1800 oprettedes Den kgl. Kommission til Oldsagers Opbevaring og grunden lægges også til Nationalmuseet under den første direktør Chr. Jürgensen Thomsen (1788-1865), hvis store fortjeneste – foruden som opliver og fornyer af dansk museumsvesen – er tredelingssystemet for oldtidens tidsperioder.

Flere af universitets mænd søgte tillige i 1800-tallets første halvdel at studere oldtidshistorien ud fra deres vidt forskellige forudsætninger, således også historikeren og bibliotekaren E. C. Werlauff (1781-1871) (fig. 1). Werlauff var 1808 blevet dr. phil., og han var siden 1810 medlem af Oldsagskommissionen, og var samme år blevet ansat som adjunkt ved det filosofiske fakultet for, som han selv siger det i sine erindringer, »især at dyrke og foredrage den nordiske Historie og Oldsagerne« (3). 1812 blev han professor extraordinarius med samme hverv og fra 1828 professor ordinarius i historie, hvilket embede han beholdt indtil 1867, efter dog i 1852 at være fritaget for at holde forelæsninger (4). Werlauffs egentlige embedsgerning var dog som overbibliotekar fra 1823 ved Det kongelige Bibliotek, hvor han allerede kort efter år 1800 havde fået ansættelse. Han forblev ved biblioteket indtil 1861, hvor han tog sin afsked.

I den første snes år af universitetsansættelsen ses Werlauff kun lejlighedsvis i sine historiske forelæsnin-

Fig. 2. På den skydeskive, der blev fremstillet ved Werlauffs optagelse i Det kgl. københavnske Skydeselskab i 1844 lod han som sit centrum afbilde studerekammeret, der tillige var hans auditorium. Efter foto i Københavns Bymuseum.

ger at have bragt oldsagerne og fortidsminderne på bane, men fra 1830'erne er forholdet et andet. I lektionskataloget for 1832 averterede han to ugentlige timers offentlige forelæsninger »over de vigtigste Momenter af den nordiske Archæologie«, og han fortsatte med dette emne de følgende semestre (5). Fra disse forelæsninger foreligger såvel Werlauffs egne notater og spredte papirer, og desuden findes bevaret forelæsningsoptegnelser fra flere af Werlauffs tilhørere (6). Et indtryk af Werlauffs undervisning er desuden bevaret gennem en karakteristik givet af en af hans elever, der beskriver hvorledes forelæsningerne blev holdt i hjemmet i hans lille studerekammer (fig. 2): *Forelæsnningernes*

Form var meget forskjellig fra de fleste andre Professorers og meget characteristisk for Werlauff. Han stod, iført en gammel Frakke, ved sin lille Pult, der var opstillet mod Væggen, vendte Ansigtet mod denne, Siden eller Ryggen mod sine fire-fem Tilhørere, der sad om et lille firkantet Bord deels i hans Sopha, deels paa Stole. Han forsmaaede enhver formel Indledning eller Tiltale, enhver Declamation, enhver Professor-Fornemhed eller Vigtighed, ethvert Forsøg i den forcerede Kritik eller den saakaldte Aandfuldhed og overhovedet alle de Midler, hvorved en Docent, om han end just ikke vil henlede Opmærksomheden paa sig selv, saa dog let kommer til at dele den mellem sig og Forelæsningsens Gjenstand; han holdt sig strengt til denne alene, fremsatte de Opgaver, der vare at løse, nævnedes de Kilder og Hjælpemidler, som derved maatte bruges, og anviiste til en besindig Prøvelse og practisk Benyttelse af samme (7).

Werlauffs notater og papirer findes i en særsamling i Det kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling kaldet Werlauffs Manuskripter (8), og heriblandt findes som Nr. 3 en pakke med betegnelsen »Runologie og Midtaldalerens Archæologie«. Det er dog ikke muligt at henføre de mange excerpter og optegnelser til nogen bestemt forelæsningsrække, og det er derfor vanskeligt på denne baggrund at danne sig et indtryk heraf (9).

Bedre stillede i så henseende er vi med et par af de bevarede forelæsningsoptegnelser fra vintersemestret 1836-37 og frem til sommersemestret 1838, hvor »Dr. E. C. Werlauff, ord. Prof. i Historie«, ifølge lektionskataloget »fortsætter, i to Eftermiddagstimer om Ugen, sine offentlige Forelæsninger over den nordiske Archæologie« (10).

Fra disse forelæsninger findes optegnelser af historikeren C. F. Allen (1811-1871) og bibliotekaren P. G. Thorsen (1811-1883), der for øvrigt begge havde deres embedseksamen bag sig, på det tidspunkt hvor de fulgte Werlauffs forelæsninger (11). Tilsyneladende

har der foruden disse to kun været et fåtal tilhørere, og Werlauff må da også i et udkast til en indberetning vedrørende sine forelæsninger erkende, at de blev holdt »vel ikke for mange men for stadige Tilhørere, som med opmærksomhed havde fulgt mig gennem flere Semestre« (12). Carl S. Petersen har som helhed karakteriseret Allens og Thorsens optegnelser og bemærker, for så vidt angår den forhistoriske tid, som havde hans interesse, at helt fuldstændige er ingen af forelæsningsnoterne; Thorsens er rigest på enkeltheder, mens Allen synes at have ladet sig nøje med et oversigtsmæssigt referat (13).

Forelæsningsrækken begyndtes ifølge Thorsen den 30. januar 1837 og pr. 28. marts 1838 anfører han: »Således er vi færdige med Oldsagerne fra Hedenold«. Carl S. Petersen slutter her sin gennemgang af forelæsningerne og tilføjer lakonisk: Resten af Forelæsningen handler om Mindesmærkerne fra den Kristne tid.

Allens optegnelser fra denne del af forelæsningerne er betegnet »Werlauffs Forelæsninger over de nordiske Oldsager fra den christelige Tid. Juni 1838«, og Thorsen giver os datoen den 22. juni 1838 for første forelæsning over »Den kristelige Tids Oldsager«.

Det er i øvrigt karakteristisk at Allens optegnelser for middelalderens vedkommende er langt fyldigere end Thorsens, og det ses endog af flere påtegninger, at Allens hæfte vedr. »Middelalderens Mindesmærker« har været »laante til Thorsen«.

Den følgende kortfattede omtale af forelæsningernes indhold på baggrund af de bevarede optegnelser er alene at betragte som en præsentation af emnet og en påpegning af materialets eksistens, idet det er indtrykket, at der ved en nøje gennemgang og bearbejdning af Werlauffs egne notater og forelæsningsoptegnelserne

vil kunne hentes bidrag til mange sider af udforskningen af middelalderens monumenter og mindesmærker i Danmark (14).

Werlauffs forelæsninger over »Middelalderens Archæologie« indledes med en påpegning af runemindesmærkerne som en overgang mellem den hedenske og kristne tid, og desuden forelægges en række almindelige historiske indledninger, hvorefter følger en omtale af stenkors og mindestene af flere forskellige kategorier.

Der gås frem efter århundreder og først behandles kirkebygninger af træ og sten fra det 11. århundrede. Det er interessant, at Werlauff her påpeger, at »først i den nyeste Tid har man begyndt architectonisk at undersøge Vore ældste Kirker, hvilket er den rette Vei«, og et andet sted fremholdes det principielle synspunkt, at »Grundige architectoniske Kundskaber maae forenes med Kendskab til Middelalderens Mindesmærker for at bringe noget heldigt Resultat frem« (15).

Dernæst omtales relikvier og kirkelige mindesmærker, herunder bl.a. Gunhildkorset, foruden mønter m.v.

Fra det 12. århundrede omtales kirker og klostre og herunder også bygningsindskrifter foruden adskillige begravelser og gravminder. Også eksempler på kirkeprydelser og inventar omtales som overgang til det følgende århundrede.

Videre når optegnelserne faktisk ikke og ejheller Werlauffs egne forelæsningsnotater, men det er kendetegnende, at der overalt suppleres med enkeltheder fra litteraturen og skriftligt kildemateriale, foruden ved inddragelse af en lang række eksempler på de omhandlede emner.

Et meget vigtigt forhold ved bedømmelsen af forelæs-

ningsrækken 1837-38, som P. G. Thorsen klart anfører og som Carl S. Petersen ligeledes behandler, er at Werlauff til grund for sine forelæsninger har lagt den af Det kgl. Nordiske Oldskriftselskab i 1836 udgivne »Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed«, men hvor Werlauff for forhistoriens vedkommende nøje følger bogen afsnit for afsnit, har han ved forelæsningerne over middelalderens arkæologi et langt friere forhold til »Ledetraaden« (fig. 3).

Som en art grundbog har den dog været kendt af Werlauffs tilhørere, og en oversigt over indholdet af »Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed« for middelalderens vedkommende er derfor et væsentligt supplement til en karakteristik af Werlauffs forelæsninger og middelalderarkæologien i 1830'erne.

»Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed« indledes med en oversigt over Den oldnordiske Literaturs Omfang og Vigtighed af N. M. Petersen og dernæst følger Chr. Jürgensen Thomsens: Kortfattet Udsigt over Mindesmærker og Oldsager fra Nordens Fortid (p 27-63) hvorunder bl.a. »Sager fra den hedenske Tid« og den første egentlige publisering af tredelingssystemet »De forskjellige Perioder, til hvilke de hedenske Oldsager kunne henføres«.

Herefter følger middelalder-afsnittet (p 63-68), ligeledes forfattet af C. J. Thomsen. Der indledes med en oversigt over »Sager fra den kristelige Tid« omfattende følgende overskrifter: A. Den katholske Kultus vedkommende Sager: 1. Altertavler, 2. Crucifixer, 3. Hegenbilleder, 4. Reliquier og Reliquiegemmer, 5. Kirkekar, 6. De præstelige Prydelser og 7. Andre sager. B. Den kristelige Middelalders Vaaben og Rustninger, fornemmelig Riddervæsenet vedkommende. Angrebsvaaben: 1. Sværd, 2. Dolke (hvortil illustration), 3. Spyd, 4. Stridsøxer, 5. Buer. Forsvarsvaaben: 6. Skjolde, 7. Hjelme, 8. Brynjer, 9. Harnisk og

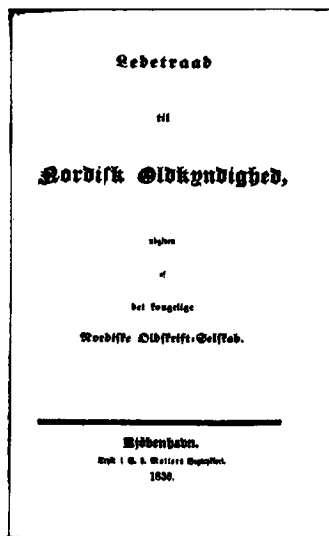

Fig. 3. Ved Det kgl. nordiske Oldskriftselskabs årsmøde kort efter årsskiftet 1837 kunne Werlauff i sin egenskab af selskabets formand præsentere »Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed«, hvis hovedforfatter var Chr. Jürgensen Thomsen. Werlauff benyttede de følgende semestre »Ledetraaden« som grundbog ved sine forelæsninger over den nordiske arkæologi.

10. Ridningen vedkommende Sager. C. Smykker. D. Redskaber og Huusgeraad. E. Prøver af Bygningsmaterialier. F. Forskellige Gjenstande (herunder bl.a. skakbrikker, der illustreres med fire eksempler).

Herefter følger »Som Tillægsafdelinger«: A. Mærkværdigheder, som ere yngre end Middelalderen og B. Sager fra Lande udenfor Norden.

Det følgende afsnit omhandler (p 68-73) »Bygninger«: Gravkamre, Befæstninger, Ridderborge og Kirkebygninger, såvel »forgothiske« som gotiske. Endvidere omtales herunder: Døbefonte, Steene med udhuggede Forestillinger eller Indskrifter, Liigstene, Alterborde, Antemensaler og Altertavler foruden specielle bygningsele og bygningssindskrifter.

Herefter følger en række afsnit vedrørende »Skrift og Indskrifter« (p 73-80): Runer, Angelsaxiske Bogstaver, Den ældre Munkeskrift og Den senere Munkeskrift (altsammen illustreret), »Mynter« (p 80-86) og »Skjoldmærker« (heraldik) (p 86 f).

Endelig følger et mere generelt afsnit (p 87-90) med »Almindelige Bemærkninger om Oldsagers Fund og Bevaring«.

Alt i alt ses »Ledetraad« således at være en omfattende indføring ikke alene i den forhistoriske men også den middelalderlige arkæologi og dens hjælpevidenskaber (16).

Carl S. Petersen har påpeget at oldsagerne i »Ledetraad« gennemgås efter museumsopstillingen i Oldnordisk Museum, og dette gælder såvel for oldtiden som for middelalderen (17). Museets samlinger var på dette tidspunkt indrettet i et par værelser i den nordre sidefløj på Christiansborg Slot, hvortil samlingerne 1832 var overflyttet fra Trinitatis Kirkeloft.

Oversigten i »Ledetraad« over »Sager fra den kristelige Tid« er i øvrigt den samme som i en pjece fra 1831 »Om nordiske Oldsager og deres Opbevaring«, ligeledes udgivet af Oldskriftselskabet og ligeledes forfattet af C.J. Thomsen. Der er i det hele taget stor overensstemmelse mellem indholdet af »Ledetraad« og pjecen fra 1831, og denne kan således ses ikke blot som en forløber for »Ledetraad«, men også som en forudskikkelse af museumsopstillingerne ved indretningen af Oldnordisk Museum på Christiansborg Slot. Samlingerne havde her til huse indtil 1854, hvor Oldnordisk Museum flyttedes til Prinsens Palæ.

Skønt Werlauff gennem sine forelæsninger ved universitetet formidlede middelalderens arkæologi, er det dog således C.J. Thomsen, der også for middelalderens vedkommende er den grundlæggende systematiker, og hvis »Ledetraad« er det mest fremtrædende

udtryk for arbejdet med middelalderarkæologien for 150 år siden.

Som det indledningsvis er berørt skulle der langt fra blive tale om en kontinuitet fra 1800-tallets universitetsundervisning i middelalderens arkæologi frem til vor egen tid.

Lejlighedsvis har der dog ved de historiske universitetsinstitutter været undervisning i middelalderens monumenter og historiske hjælpevidenskaber; men det er først ved oprettelsen af Lærestolen i Middelalder-Arkæologi ved Aarhus Universitet i 1971 at faget med Olaf Olsen får sit eget professorat og selvstændig status som universitetsfag.

Noter

1. Becker 1979, p 161 ff. Herpå bygger hovedsagelig det følgende.
2. Petersen 1938.
3. Werlauff 1910, p 72 f.
4. Petersen 1984. Artiklen i 3. udg. af Biografisk Leksikon er i sin substans overført fra 2. udg., bd. XXV; Kbh. 1943.
5. Petersen 1938, p 35 f.
6. Ilsøe 1980, p 380 ff. og Jørgensen 1943, p 65 f. vedr. optegnelser i Det kongelige Bibliotek. Lignende optegnelser findes også i Statsbibliotekets Håndskriftsamling.
7. Wegener 1872, p IX ff, hvor omtalen af forelæsningerne henføres til begyndelsen af 1820'erne.
8. Jfr. fortegnelse i Gigas 1903, p 92-118.
9. Iflg. Gigas 1903, p 97 holdt Werlauff i sommer- og vintersemesteret 1834 forelæsninger over nordisk arkæologi i middelalderen, dernæst fra vintersemesteret 1836 til sommersemesteret 1838 og endelig fra vintersemesteret 1845 til samme semester 1846.
10. Forelæsninger 1838, p 5, hvor det tilføjes »i to andre Eftermiddagstimer fortsætter han, ligeledes offentligen, sin kritiske Udsigt over de vigtigste Kilder til Fædrelandets Historie«.
11. Det kongelige Bibliotek, Håndskriftafdelingen: Ny kgl. Sml. 795 t, 4. Werlauffs Forelæsninger over de nordiske Oldsager. Fire hæfter skrevne af C. F. Allen 1837-38. Additamenta 610, 4. P. G. Thorsen: Forelæsninger over Mindesmærker og Oldsager fra Nordens Fortid af Konferensråd, Professor Werlauff 1837-38.

12. Brevudkast blandt Werlauffs Manuskripter Nr. 3. Jfr. også Ilsøe 1980, p 385 vedr. tilhørerlister for forelæsningerne.
13. Petersen 1938, p 65 f.
14. Det 4. hæfte af Allens optegnelser, der alene omfatter middelalderen, består af 20 tætskrevne dobbeltsider, mens middelalderen i Thorsens spredte optegnelser kun omfatter godt 7 sider.
15. Formentlig er det N. L. Høyen (1798-1870) Werlauff her har i tankerne, som grundlæggeren af studiet af vor middelalderlige kirkearkitektur. Om forbindelser mellem Werlauff og Høyen se Hermansen 1957.
16. Det har været diskuteret hvor omfattende C. J. Thomsens bidrag er til »Ledetraaden«, jfr. bl.a. Petersen 1938, p 59, men i samtiden synes man ikke at have været i tvivl, idet Erslew 1853, p 336, anfører at Thomsens afsnit omfatter p 27-90.
17. Petersen 1938, p 29 f og p 61 f.

Litteratur

- Becker, C. J.: Nordisk arkæologi og europæisk forhistorie. Københavns Universitet 1479-1979, bd. XI, p 161-198; Kbh. 1979.
- Erslew, Th.: Almindeligt Forfatter-Lexicon, bd. III; Kbh. 1853.
- Forelæsninger ved Københavns Universitet og den polytechniske Læreanstalt i Sommersemesteret 1838; Kbh. 1838.
- Gigas, E.: Katalog over Det store kongelige Bibliotheks Haandskrifter, bd. I; Kbh. 1903.
- Hermansen, Victor: Domkirken i Roskilde Tegnet og Stukket i Omrids for Kustforeningen i København (1833-1835). Et anonymt værk af N. L. Køyen; Kbh. 1957.
- Ilsøe, Harald: Historie. Københavns Universitet 1479-1979, bd. X, p 309-385; Kbh. 1980.
- Jørgensen, Ellen: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede; Kbh. 1943 (optryk 1964).
- Petersen, Carl S.: Erich Christian Werlauff. Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., bd. 15, p 394-97; Kbh. 1984.
- Petersen, Carl S.: Stenalder – Broncealder – Jernalder. Bidrag til nordisk Arkæologis Litterærhistorie 1776-1865; Kbh. 1938.
- Thomsen, C. J.: Om nordiske Oldsager og deres Opbevaring. Det kgl. Nordiske Oldskriftselskab; Kbh. 1831.
- Thomsen, C. J.: Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed. Det kgl. Nordiske Oldskriftselskab; Kbh. 1836.
- Wegener, C. F.: Fortale til udgivelse af E. C. Werlauff: Om Danebrog og Danebrogsordenen; Kbh. 1872.
- Werlauff, E. C.: Erindringer af mit Liv. Memoirer og Breve, bd. XIII; Kbh. 1910.